

УДК 343.121(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2026.40.20>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРОФЕСІЙНИХ ТА ОСОБИСТИХ ПРАВ, ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЗАХИСНИКА, ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ

Меркулова Валентина Олександрівна,
orcid.org/0000-0003-1332-1113

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-
правових дисциплін
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Невід'ємною складовою процесу побудови правової громадянської держави в Україні є становлення ефективної та дієвої системи забезпечення прав людини, загалом, у сфері сучасного судочинства, зокрема. Сучасне судочинство побудоване на засадах змагальності та рівності сторін в кримінальному провадженні, що суттєво посилює значення якісної правової допомоги на усіх стадіях кримінального судочинства. Переважно саме адвокат (за виключенням окремих випадків, визначених чітко в законодавстві) є тією особою, яка займається правозахисною професійною адвокатською діяльністю, здійснює представництво в судах усіх ланок системи судочинства.

Останнім часом все частіше предметом обговорення, на тлі пошуків правового інструментарію щодо підвищення ефективності адвокатської діяльності в умовах глобалізації та технічної інтенсифікації та поглиблення його потенційних можливостей, є дієвість кримінально-правових заходів впливу. За умови відсутності належної правозастосовної судової практики, що відтворюється у наявності поодиноких фактів направлення матеріалів до суду, а тим більш засудження до реального виконання призначеного судом покарання за кримінальне протиправне посягання на професійні та особистісні права та законні інтереси захисника та представника особи, – особливого значення набуває теорія кримінального права (доктрина), визначення в ній того, яке місце посідає певна кримінально-правова проблема серед більш загальних питань, пов'язаних із кримінально-протиправною поведінкою у сфері надання правової допомоги громадянам України під час здійснення судочинства.

На увагу заслуговують наукові комплексні дисертаційні дослідження та спеціальні публікації останніх трьох років, в яких відтворені проблеми теорії та законодавства в досліджуваній сфері з усіх підвидів діянь, пов'язаних із посяганням на порядок надання правової допомоги під час кримінального провадження (як і судочинства в цілому). Стосується як втручання у правомірну професійну діяльність адвоката, перешкоджання виконанню ним (іншим представником особи) правозахисних функцій, так і щодо захисту клієнта від його неправомірної діяльності. Увага до розглянутих питань суттєво посилилася у зв'язку із обговоренням потенційно доцільних шляхів подальшого реформування вітчизняного кримінального законодавства на тлі запропонованого Проекту КК.

Ключові слова: захисник, представник особи, адвокат, правозахисна діяльність, спеціальні склади, оціночні поняття, дієвість санкції.

**CRIMINAL-LEGAL PROTECTION OF PROFESSIONAL AND PERSONAL RIGHTS,
LEGAL INTERESTS OF A DEFENDANT, A PERSON'S REPRESENTATIVE:
CURRENT TRENDS OF REFORM**

Merkulova Valentyna Oleksandrivna,
orcid.org/0000-0003-1332-1113
Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department of Criminal
Law
(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

An integral part of the process of building a legal civil state in Ukraine is the formation of an effective and efficient system of ensuring human rights, in general, in the field of modern justice, in particular. Modern justice is built on the principles of adversarial and equality of parties in criminal proceedings, which significantly enhances the importance of quality legal aid at all stages of criminal proceedings. Mostly it is the lawyer (with the exception of certain cases clearly defined in the legislation) who is the person who is engaged in human rights professional advocacy, represents all levels of the justice system in courts.

Recently, the effectiveness of criminal law measures of influence has become an increasingly common subject of discussion, against the background of the search for legal tools to increase the effectiveness of advocacy in the context of globalization and technical intensification and deepening its potential. In the absence of proper law enforcement judicial practice, which is reproduced in the presence of isolated facts of sending materials to the court, and even more so the conviction to the actual execution of the punishment imposed by the court for criminal unlawful encroachment on the professional and personal rights and legitimate interests of the defense attorney and the representative of the person, the theory of criminal law (doctrine) acquires special importance, determining in it what place a certain criminal law problem occupies among more general issues related to criminally unlawful behavior in the field of providing legal assistance to citizens of Ukraine during judicial proceedings.

Scientific comprehensive dissertation studies and special publications of the last three years deserve attention, which reproduce the problems of theory and legislation in the studied field of all subtypes of acts related to encroachment on the procedure for providing legal assistance during criminal proceedings (as well as judicial proceedings in general). It concerns both interference with the lawful professional activities of a lawyer, obstruction of the performance by him (or another representative of a person) of human rights protection functions, and protection of a client from his unlawful activities. Attention to the issues under consideration has significantly increased in connection with the discussion of potentially expedient ways of further reforming domestic criminal legislation against the background of the proposed Draft Criminal Code.

Key words: defender, representative of the person, lawyer, human rights activities, special formulations, evaluative concepts, effectiveness of the sanction.

Актуальність дослідження. Безсумнівно, однією з ключових передумов розбудови правової, демократичної держави в Україні є формування ефективної та дієвої системи забезпечення прав і свобод людини, зокрема у сфері кримінального судочинства. Сучасна модель кримінального процесу ґрунтується на принципах змагальності

та процесуальної рівності сторін, що передбачає надання стороні обвинувачення і стороні захисту рівних можливостей у дослідженні обставин кримінального провадження перед незалежним і неупередженим судом, який виконує виключно функцію правосуддя.

У практиці Європейського суду з прав людини принцип змагальності розглядається як складова ширшої концепції справедливого судового розгляду, що знаходить своє відображення, зокрема, у рішенні у справі «Екбатані проти Швеції» від 26 травня 1988 року. У межах кримінального провадження сторони самостійно обстоюють свої правові позиції, права та законні інтереси, використовуючи передбачені законом процесуальні засоби. Водночас вони наділені рівними правами щодо збирання, подання та дослідження доказів, а також реалізації інших процесуальних повноважень, визначених кримінальним процесуальним законодавством. Суд, зі свого боку, зобов'язаний забезпечити належні умови для реалізації сторонами їхніх прав і виконання процесуальних обов'язків, зберігаючи об'єктивність та неупередженість.

За таких умов істотно зростає роль якісної професійної правової допомоги на всіх стадіях кримінального провадження. Адвокатура, як інституційний елемент механізму захисту прав людини, виконує функцію представництва та захисту інтересів осіб у судах і інших юрисдикційних органах, а також надає правову допомогу відповідно до вимог чинного законодавства України. Відтак, питання ефективності реалізації адвокатурою її соціальної функції набуває особливої актуальності в умовах трансформаційних процесів, пов'язаних із глобалізацією та розвитком інформаційних технологій.

З огляду на складність і тривалість процесу становлення дієвої системи гарантування прав людини в Україні, подальше реформування правового регулювання адвокатської діяльності та правозастосовної практики потребує комплексного наукового осмислення та впровадження інноваційних підходів. У цьому контексті особливу увагу привертає дослідження ефективності кримінально-правових засобів впливу як одного з інструментів підвищення результативності адвокатської діяльності в сучасних умовах.

За умови відсутності належної правозастосовної судової практики, що відтворюється у наявності поодиноких фактів направлення матеріалів до суду, а тим більш засудження до реального виконання призначеного судом покарання за кримінальне протиправне посягання на професійні та особистісні права та законні інтереси захисника та представника особи, – особливого значення набуває теорія кримінального права (доктрина), визначення в ній того, яке місце посідає певна кримінально-правова проблема серед більш загальних питань, пов'язаних із кримінально-протиправною поведінкою у сфері надання правової допомоги громадянам України під час здійснення судочинства. Набувають значення доктринальні тлумачення стану дієвості кримінально-правових заходів як найсуворішого інструментарію забезпечення (гарантії) дотримання прав та свобод, законних інтересів учасників судочинства.

На увагу заслуговують наукові комплексні дисертаційні дослідження та спеціальні публікації останніх трьох років, в яких відтворені проблеми теорії та законодавства в досліджуваній сфері з усіх підвидів діянь, пов'язаних із посяганням на порядок надання правової допомоги під час кримінального провадження (як і судочинства в цілому). Стосується як втручання у правомірну професійну діяльність адвоката, перешкоджання виконанню ним (іншим представником особи) правозахисних функцій, так і щодо захисту клієнта від його неправомірної діяльності. Чому саме такий період? Він обумовлюється, зокрема, тим, що увага до розглядуваних питань суттєво посилюється у зв'язку із обговоренням потенційно доцільних шляхів подальшого

реформування вітчизняного кримінального законодавства на тлі запропонованого Проекту КК.

Зокрема, пропонуємо визначитися із тенденціями кримінально правової доктрини в розглядуваній сфері на підставі співвідношення різних наукових позицій, які є результатом дослідження: кримінологічних та кримінально-правових аспектів застосування кримінальної відповідальності за втручання у діяльність захисника чи представника особи – ст. 397 КК (І.В. Федорончук, 2023 р.) [11]; за представництво в суді без повноважень – ст. 400-1 (О.Д. Булгакова, 2024 р.) [1]; за умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи – ст. 399 КК (Т.С. Любченко) [3]. Системно-правовий аналіз цих комплексних досліджень є подовженням наших особистих наукових пошуків відповідей на актуальні питання з проблем кримінально-правового захисту порядку надання правової допомоги та реалізації захисних функцій у кримінальному судочинстві, посилення кримінально-правового захисту розглядуваної сфери [4-8].

Такий підхід дозволив нам визначитися із *найтипівішими проблемами теорії та законодавства* в цій сфері, змістом та сутністю запропонованих напрямків реформування кримінального законодавства.

Щодо першого завдання. Тенденції доктрини кримінального права, загалом, зміст дисертацій, які є предметом нашого конкретного аналізу, свідчать про наявність значної кількості як суто теоретичних питань, так і законодавчих проблем в частині визначення переліку, змісту та методів формалізації об'єктивних та суб'єктивних ознак більшості діянь, що посягають на особисті та професійні права захисника, представника особи в правосудді. Теоретичного, правового та правозастосовного переосмислення потребують питання, які стосуються:

- доцільності (на тлі існуючих загальних кримінально-правових норм) виокремлення спеціальних норм, в яких особливості відповідальності за посягання на життя, здоров'я, право власності пов'язуються із специфічними властивостями потерпілої особи;
- проблем понятійного апарата, чіткості кримінально-правових положень, що безпосередньо відтворюється у наявності в чинному законодавстві значної кількості оціночних понять;
- розуміння родового, видового та безпосереднього об'єкту даних посягань;
- конкретності видів суспільно-небезпечної поведінки, що в свою чергу, відтворюється у проблемі співвідношення описового та бланкетного характеру диспозиції основного складу кримінально-правової норми, чіткості формулювання ознак об'єктивної сторони діяння;
- підходів щодо конструювання кримінально-правової норми як матеріального складу кримінального правопорушення та виокремлення розміру заподіяної шкоди як ознаки розмежування основного, кваліфікованого та особливо кваліфікованого складу;
- доцільного переліку кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак (обтяжуючих обставин), що мають впливати на ступінь небезпечності посягань на порядок здійснення правової допомоги, реалізацію захисних функцій у правосудді;
- справедливого співвідношення тяжкості вчиненого діяння та обсягу суворості кримінальної відповідальності, виду та розміру покарання, визначених у санкції норми;
- розмежування суміжних діянь, що посягають на порядок здійснення професійної адвокатської діяльності, тотожних за окремими об'єктивними та суб'єктивними ознаками тощо.

Щодо другого завдання. Не зменшуючи теоретичне та правове значення кожної із зазначених проблем, тим не менш зміст та сутність запропонованих в доктрині права напрямків реформування кримінального права та законодавства пропонуємо розглянути на основі сучасних наукових положень щодо значення спеціальних норм, які мають об'єктом посягання порядок відправлення правосуддя; порядку тлумачення оціночних понять та категорій, які застосовуються у розглядуваних нами кримінально-правових нормах; доцільного визначення видів та термінів покарання в санкціях розглядуваних норм.

Основний зміст. Історично доволі тривалий час відбувалося становлення інституту кримінально – правового захисту правозахисної діяльності захисника та представника особи в Україні. Процес реформування завершився *формулюванням спеціальних складів*, які виокремлені на підставі професійних властивостей потерпілої особи. І цей процес тривав і в подальшому (після набуття чинності КК 2001 р.). У 2017 р. був прийнятий закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII), яким і було встановлено кримінальну відповідальність за представництво в суді без повноважень (ст. 400-1 КК).

У чинному Кримінальний кодекс України наявність відносно значної кількості спеціальних складів кримінальних правопорушень свідчить про підвищену увагу законодавця до нормативного визначення ознак діянь, що безпосередньо посягають на особисті та професійні права захисника чи представника особи у сфері правосуддя, а також створюють загрозу реалізації права особи на належну правову допомогу. У Розділ XVIII Кримінального кодексу України передбачено низку норм (статті 397–400-1), які доцільно розглядати як систему кримінально-правових гарантій охорони правомірної адвокатської діяльності у кримінальному судочинстві.

Зміст зазначених норм, що окреслюють об'єктивні та суб'єктивні ознаки відповідних кримінальних правопорушень, підтверджує широту сфери кримінально-правового захисту. Так, Стаття 397 КК України встановлює відповідальність за втручання у правомірну діяльність захисника або представника особи, що може проявлятися у формі створення перешкод, порушення встановлених законом гарантій діяльності чи розголошення професійної таємниці. Основний склад цього правопорушення віднесено до кримінальних проступків, тоді як кваліфікуюча ознака – вчинення діяння службовою особою з використанням службового становища – не змінює його правової природи.

Водночас у низці спеціальних норм кримінально-правовий захист поширюється на такі об'єкти, як життя, здоров'я, безпека та майно захисника або представника особи, а також їхніх близьких родичів. Зокрема, Стаття 398 КК України передбачає відповідальність за погрозу вбивством, застосування насильства та заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості; Стаття 399 КК України – за умисне знищення чи пошкодження майна; Стаття 400 КК України – за посягання на життя у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги. За ступенем тяжкості зазначені кримінальні правопорушення належать до злочинів різних категорій: від нетяжких до особливо тяжких, причому останній склад охоплює як замах, так і закінчене посягання на життя.

Окреме місце у системі кримінально-правової охорони посідає Стаття 400-1 КК України, яка має іншу спрямованість і встановлює відповідальність за протиправні дії самого захисника чи представника особи. Йдеться, зокрема, про завідомо неправдиве повідомлення суду щодо повноважень представляти особу, а також умисне

невнесення до ордера відомостей про обмеження повноважень, визначених договором про надання правничої допомоги. У цьому випадку кримінально-правова заборона спрямована на захист належного функціонування правосуддя, а також прав і законних інтересів осіб, яким має надаватися кваліфікована правова допомога.

Таким чином, сукупність зазначених норм утворює цілісну систему кримінально-правових засобів, спрямованих як на забезпечення незалежності та безпеки адвокатської діяльності, так і на запобігання зловживанням з боку самих суб'єктів надання правової допомоги, що в комплексі сприяє гарантуванню принципів справедливого судочинства

Слід зазначити, що особливістю сучасних кримінально-правових та кримінологічних досліджень цих статей є той факт, що окремі завдання та результати розглядаються на тлі сталого обговорення та наукової оцінки відповідних положень *Проекту КК*, в якому відтворено дещо інший підхід щодо кодифікації та змісту кримінально-правових норм, які мають виконувати охоронну функцію щодо правомірної діяльності захисника та представника особи в кримінальному судочинстві.

На тлі зазначених особливостей чинного кримінального законодавства доцільним є звернення до Проекту Кримінального кодексу України (Контрольний текст Проекту Кримінального кодексу України: станом на 10.01.2024 р.)[9], що має надати нам певне уявлення щодо напрямків реформування кримінального законодавства України в розглядуваній нами сфері, як щодо основ його кодифікації, так і змісту відповідних кримінально-правових положень. Ті положення, які стосуються розглядуваної проблеми, містяться у восьмій книзі «Кримінальні правопорушення проти правосуддя», Розділі 8.2. «Кримінальні правопорушення проти сприяння правосуддю»; статті 8.2.3., в якій визначено підстави відповідальності за незаконний вплив на прокурора, слідчого, детектива, дізнавача, *захисника, представника особи*, судового експерта (чи їх близьких людей) у зв'язку з виконанням ними службових повноважень чи професійних обов'язків. Тож в Проекті Кримінального кодексу сфера охорони правомірної адвокатської діяльності є значно вужчою. По-перше, пропонується законодавцю повністю відмовитися від спеціального кримінально-правового захисту певних безпосередніх об'єктів. На тлі запропонованого підходу щодо рівнозначної оцінки ступеня небезпечності незаконного впливу як на представників обвинувачення, так і захисту (за умови рівності сторін кримінального провадження), що є цілком правильно, – законодавцю пропонується відмовитися від формулювання спеціальних кримінально-правових норм, що мають передбачати відповідальність за посягання на особисті права та законні інтереси захисників та представників особи. По-друге, відсутнє кримінально-правове положення, яке б стосувалося захисту прав клієнта від непрофесійної та несумлінної діяльності захисника (хоч би на рівні ознак проступку), що є підстави розглядати як невідповідність кримінального закону основним напрямкам реформування кримінальної юстиції та правоохоронних органів [8, с. 77–84].

Відповідно актуальності набувають основні спрямування, сучасних досліджень з цього питання та сутність наукової позиції щодо перспектив щодо подальшого реформування вітчизняного кримінального законодавства. Відповідно і пошуки відповіді на питання щодо доцільності (на тлі існуючих загальних кримінально-правових норм) *виокремлення спеціальних норм*, в яких особливості відповідальності за посягання на життя, здоров'я, право власності пов'язуються із специфічними властивостями потерпілої особи. Чи обмежитися лише загальними нормами, посилюючи небезпечність посягання на певні категорії потерпілих за рахунок визначення у якості кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих ознак) особистісні властивості особи, яка зазнає

шкоди? Чи взагалі обмежитися основним складом загальних кримінально-правових норм, без відповідних обтяжуючих обставин?

В окремих сучасних дослідженнях (Т.С. Любченко) справедливо доводиться особливе значення наявності в чинному кримінальному законодавстві декілька спеціальних складів кримінальних правопорушень, в яких під захист поставлені безпека, здоров'я, життя, майно захисника чи представника особи, їх близьких родичів (зокрема, ст. 399 КК, яка визначає підстави відповідальності за умисне знищення або пошкодження майна). Всі ці діяння за тяжкістю та визначеною санкцією є злочинами. Доводиться той факт, що, на тлі загальних складів кримінальних правопорушень, що визначають відповідальність за посягання на життя, здоров'я та майно громадян України, – виокремлення спеціальних норм за ознакою потерпілої особи (захисник, представник особи, їх близькі родичі) є правильним, як таким що відтворює реальне значення для держави та суспільства правозахисної діяльності відповідних суб'єктів в сучасному правосудді. Відповідно надаються пропозиції щодо удосконалення структури норми, змісту основного, кваліфікованого та особливо кваліфікованого складу [3, с. 193].

Дискусії з питання доцільності спеціальних норм посилилися з моменту набуття чинності ст. 400-1 КК. Найбільш типові наукові позиції в цьому питанні зводяться до наступного. Йдеться переважно про: недоцільність криміналізації діяння, зважаючи на незначну ступінь суспільної небезпеки діяння та обсяг реальної шкоди (загрози заподіяння шкоди); суттєве порушення законодавчої техніки та принципів кримінального права під час формулювання положень диспозиції та санкції ст. т. 400-1 КК; недостатню чіткість визначення ознак об'єктивної сторони, що ускладнює кваліфікацію діяння та не дає змогу відмежувати розглядуване діяння від дисциплінарного проступку, створює не виправдану конкуренцію із суміжними кримінально-правовими нормами; про доцільність аналізу тематики представництва в суді на тлі оцінки дій адвоката, на якого переважно покладаються функції з надання правової допомоги, захисту та представництва інтересів в судочинстві; відповідно, про необхідність єдності у розумінні вичерпного переліку документів, їх форм, змісту, які мають підтверджувати повноваження адвоката тощо [1, с. 26–40].

Окремі відповіді на зазначені питання містить спеціальне комплексне дослідження з проблем кримінальної відповідальності на підставі ст. 400-1 КК (О.Д. Булгакова). Йдеться про те, що встановлення кримінальної відповідальності за представництво в суді без повноважень мало б забезпечити належне використання особами, які здійснюють представництво, своїх процесуальних прав. Адже інститут представництва в суді є важливим питанням реалізації права особи на судовий захист та права на правничу допомогу, що міститься в усіх процесуальних кодексах. Проте аналіз історичного розвитку кримінальної відповідальності представництва в суді без повноважень надає автору достатні підстави стверджувати, що розглядувана норма має бути передусім спрямована на кримінально-правовий захист адвокатської діяльності, а отже стосуватися спеціального суб'єкта. До того ж, спираючись на певні правила кримінально-правової кваліфікації (щодо співвідношення загальної статті 358 КК та спеціальної норми, передбаченої в ст. 400-1 КК), проаналізувавши конкретний перелік документів, які мають підтверджувати повноваження представляти інших осіб у суді, розглянувши ознаки діяння, про які йдеться у ст. 358 КК тощо, – автор дійшов справедливого висновку «якщо особа підробила документи, які посвідчують її право представляти іншу особу в суді, та надала їх до суду, а також у разі невнесення адвокатом відомостей щодо обмежень повноважень, встановлених договором про надання правничої допомоги, такі дії

слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 400-1 КК України [1, с. 173–174]. Підтримуємо автора у важливості кримінально-правового захисту не лише прав та інтересів захисників та представників особи, але й особи, яка отримує від них професійну правову допомогу.

Наступна проблема кримінального права та законодавства, яку пропонуємо розглянути стосується *оціночних понять*. Якщо звернутися до чинного кримінального законодавства, маємо визнати наявність значної кількості оціночних понять в розглядуваних кримінально-правових нормах: «втручання», «перешкоджання», «правомірна діяльність по наданню правової допомоги» (ст. 397 КК); «знищення, пошкодження майна», «близькі родичі», «загально-небезпечний спосіб», «великий розмір шкоди», «тяжкі наслідки» (ст. 399 КК) тощо. Єдине застосування закону передбачає наявність чітких та необхідних ознак цих понять.

Звертає на себе увагу факт співвідношення між словосполученнями «перешкоджання правомірній діяльності захисника чи представника особи...» (ст. 397 КК) та «у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги» (ст. ст. 398-400 КК). Співставлення цих понять свідчить про те, що в першому випадку законодавець підкреслює той факт, що об'єктом охорони є лише правомірна адвокатська діяльність (або ж іншої особи, що надає правову допомогу). *Правомірність діяльності* захисника чи представника особи з надання правової допомоги, про яку йдеться у ст. 397 КК, – це богаторівнева соціально-правова та етична категорія, яка структуровано охоплює увесь комплекс правових положень, визначених у нормативно-правових актах законодавчого та підзаконного рівнів, за умови їхнього етичного наповнення. Відповідно межі правомірності діяльності захисника та представника особи з надання правової допомоги мають аналізуватися на декількох рівнях: законодавчому (міжнародно-правовому, вітчизняному законодавчому рівні); етичному (правила адвокатської етики); на рівні стану дотримання спрямування діяльності захисника та представника з надання правової допомоги. А отже це діяльність, яка відповідає основним положенням Законів, правилам адвокатської етики, змісту присяги, договору про надання правової допомоги і специфічним спрямуванням діяльності захисника чи представника особи. У другому випадку законодавець поширює сферу застосування підстав кримінальної відповідальності. Вимоги щодо правомірності, законності діяльності особи по наданню правової допомоги не вимагається. Наскільки правильним є таке розмежування? Адже зазначені норми є суміжними, однаковими за родовим та основним безпосереднім об'єктом посягання [5, 6, 8].

Тож справедливим є те, що і в сучасних наукових дослідженнях звертається на це увага, доводиться доцільність уніфікованого використання поняття «правомірній діяльності» і в інших складах кримінальних правопорушень розглядуваного виду, зокрема в ст. 399 КК. Тим більш саме вона обумовлює мотивацію протиправної поведінки злочинця [3, с. 193].

Має місце певна суперечливість чинних законодавчих положень в тій частині змісту, де законодавець після переліку настання реальних *тяжких наслідків* (*тяжкі тілесні ушкодження*) та особливо *тяжких наслідків* (загибель декількох осіб) узагальнює такий стан словосполученням «настання інших тяжких наслідків» (ч. 3 ст. 399 КК). Вважаємо настання смерті навіть однієї особи є особливо тяжким наслідком. В доктрині права пропонуються різні варіанти вирішення цієї проблеми. Зокрема, пропонується визначитися із поняттям «тяжких наслідків» – заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень кільком особам, самогубство потерпілої особи, психічний розлад, залишення потерпілого без житла або засобів існування, тривалі припинення чи дезорганізація роботи підприємства, установи чи організації. Воно не охоплює позбавлення

життя навіть однієї людини. До того ж, йдеться про те, що спричинення смерті навіть щодо однієї потерпілої особи є особливо кваліфікуючою ознакою. Як один із варіантів розглядається доцільність диференціювати відповідальність залежно від кількості загиблих. Визначити загибель людини як кваліфікуючу ознаку, яка охоплюється поняттям «тяжких наслідків», а загибель кількох людей – як особливо кваліфікований склад, що має тягнути максимально суворе покарання (до 15 років позбавлення волі або довічне позбавлення волі) [3, с. 26, 27, 193].

Тож в доктрині кримінального права уже сталими є проблеми, які стосуються питання порядку формалізації та підходів щодо тлумачення «оціночних понять», співвідношення тих категорій, які мають бути визначені в законодавстві, а які використовуватимуться лише у теорії кримінального права. Складовою цієї проблеми є питання щодо доцільної кількості оціночних питань, які не мають аутентичного тлумачення і віддаються на розсуд суду; щодо підвищення кількості та значення Приміток до конкретної кримінально-правової норми, в якій розкриватиметься зміст поняття; доцільності формулювання Глосарію до кримінального законодавства та можливостей охоплення ним усіх оціночних понять тощо.

Окреме місце посідає *проблема дієвості розглядуваних кримінально-правових норм* щодо забезпечення правомірної діяльності з надання правової допомоги захисника чи представника особи, а отже ефективності санкції, як основного, так і кваліфікованого (особливо кваліфікованого) складу. Загальновизнаним є те, що недосконалість санкцій є характерною властивістю усіх кримінально-правових норм, як тих, що спрямовані на захист професійної діяльності адвоката, його особистісних цінностей, так і на захист клієнта від кримінально-протиправної поведінки адвоката. Специфічною ознакою правозастосовної діяльності є те, що на тлі збільшення в останні роки посягань на права та законні інтереси цієї категорії осіб під час здійснення правосуддя, спостерігаються поодинокі випадки направлення обвинувальних вироків до суду, а тим більш – засудження до реального відбування покарання. Це безпосередньо доводить (окрім значного обсягу латентної кримінально-протиправної поведінки) низький рівень превентивної функції кримінально-правових норм, ознаки яких визначено у ст. ст. 397-400 КК України. Відповідно, практично нульовий рівень притягнення до відповідальності та призначення покарання породжує відчуття безкарності. Що посилює негативні наслідки суто законодавчого характеру – не відповідності тяжкості діяння суворості покарання. Проте бачення напрямків реформування чинного законодавства в цьому питанні є різними. Розглянемо цю різницю на співвідношенні результатів наукових досліджень стосовно діянь, передбачених у ст. ст. 397, 399, 400-1 КК.

В одних випадках, йдеться лише про збільшення розміру альтернативного покарання не пов'язаного із позбавленням волі, який вже визначений у законі (частіше щодо штрафу). Так в частині санкції ч. 1 ст. 397 КК (І.В. Федорончук) пропонується збільшення суми штрафу за вчинення діяння максимально до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що практично не змінює типову тяжкість діяння як такого. В той же час, запропонувавши відносно посилення суворості санкції в ч. 1 ст. 397 КК, автор взагалі оминув зміст санкції ч. 2 даної статті, залишивши її у попередній редакції, не зважаючи на значення будь-якої кваліфікуючої обставини (в даному випадку – використання службових повноважень) [11, с. 152, 191].

В інших випадках підхід науковців є більш кардинальним. Це стосується удосконалення санкції ст. 400-1 КК «Представництво в суді без повноважень». Пропонується (за умови конкретизації видів кримінально-протиправної поведінки) посилення суворості відповідальності за діяння, ознаки якого містяться в основному складі, – не лише за

рахунок збільшення суми штрафу (з трьох тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), але й за рахунок визначення в санкції нових видів покарань: основного – обмеження волі на строк до трьох років; додаткового – позбавлення права на зайняття адвокатською діяльністю строком до трьох років. Більш радикальна оцінка співвідношення тяжкості діяння та обсягу відповідальності відтворюється також у тому, що автор (О.Д. Булгакова) пропонує визначити у ч. 1 ст. 400-1 КК найсуворіший вид покарання – позбавлення волі до трьох років, що вже змінює типову тяжкість діяння як такого – з проступку на нетяжкий злочин. Обґрунтованою є позиція щодо необхідності суттєвого посилення суворості санкції і за вчинення діяння за певних обтяжуючих обставин (повторність, співучасть), що містяться у ч. 2 ст. 400-1 КК, за рахунок нових видів покарань та більших термінів тих, що вже визначені у законі. Пропонується санкцію викласти в такій редакції: «караються обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі та той самий строк, з позбавленням права на зайняття адвокатською діяльністю строком до трьох років» [1, с. 175].

І зовсім протилежний підхід спостерігається у визначенні напрямків реформування змісту санкцій статті 399 КК «Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи» (Т.С. Любченко). Автор, посилаючись на результати соціологічного дослідження, керуючись необхідністю дотримання єдності законодавчої техніки та уніфікації санкцій за вчинення діянь однакового ступеня тяжкості, – доводить доцільність перегляду санкцій за умови суттєвих структурних змін кримінально-правової норми, введення додаткової частини четвертої, зміною оцінки тяжкості окремих видів кримінально-протиправної поведінки на підставі конкретизації розміру спричиненої шкоди в кожній частині досліджуваної статті тощо. З одного боку, тотожним є підхід щодо залишення типової тяжкості діяння, ознаки складу якого передбачені в основному складі (не тяжкий злочин). Оскільки пропозиції стосуються лише альтернативних видів покарання (визначених у законі), а не позбавлення волі. Але є суттєва відмінність, – спостерігається різне ставлення до необхідності зміни термінів різних видів альтернативних покарань: посилення суворості стосується лише штрафу (збільшення до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян); щодо інших альтернативних покарань – пропонується їхнє пом'якшення (термін пробаційного нагляду та обмеження волі знизити з п'яти до трьох років). Тож за умови збереження оцінки діяння як нетяжкого злочину, в широкому розумінні спостерігаємо *пом'якшення закону*, що пояснюється уточненням розміру заподіяної шкоди (значна шкода). Більш гуманний підхід проглядається і в оцінці діяння, вчиненого за певних обтяжуючих ознак. Пропонується зниження нижчої межі покарання у вигляді позбавлення волі в ч. 2 ст. 399 КК з п'яти до трьох років (що пов'язується із зменшенням розміру шкоди). Такий підхід викликає певні сумніви щодо доцільності. Адже автор пропонує визначення в цій частині у якості обтяжуючої обставини – вчинення діяння у співучасті. Формулювання цієї ознаки наступним чином: «за попередньою змовою групою осіб», – надає підстави визнати, що це має охоплювати і інші форми організованої злочинності, що є доволі суттєвим чинником, який впливає на тяжкість діяння [3, с. 193].

Тож на підставі вище зазначеного маємо визнати, що дослідження з проблем підвищення ефективності кримінально-правових заходів охорони сфери надання правової допомоги учасникам сучасного судочинства за своїм змістом, його структурою, послідовністю викладення інформації та обґрунтуванням відповідних положень в певному сенсі спрямовані саме на доведення *необхідності удосконалення* санкції кримінально-правової норми, підвищення дієвості кримінально-правової охоронної функції досліджуваної

норми. Проте наведені приклади доводять сутнісні розбіжності в підходах щодо напрямків цього реформування.

На тлі загальноновизнаної наукової позиції необхідності посилення суворості кримінальної відповідальності за розглядувані діяння, в підсумку одні пропозиції зводилися до збереження типової тяжкості діяння, яка підтверджується змістом чинної санкції основного складу. Такий висновок базується на тому, що реформування в більшості випадків мало стосуватися лише альтернативних видів покарання, не пов'язаних із ізоляцією особи від суспільства. Навіть за умови введення в санкцію нових видів альтернативних покарань, які є більш суворими ніж ті, які визначені у законі; додавання додаткового покарання (позбавлення права займатися певною діяльністю). Тож збільшення суми штрафу навіть суттєво (але в межах до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів громадян), збільшення переважно розмірів альтернативних покарань (пробаційний нагляд, обмеження волі тощо), введення обмеження волі до санкції як нового виду покарання, додавання додаткового виду покарання тощо, не змінює тяжкість вчиненого діяння (якщо не передбачене позбавлення волі), – це проступок з відповідними широкими можливостями для звільнення від відповідальності та покарання.

Розглядаються і зміни в обсязі караності основного складу в бік її пом'якшення (приклад – ст. 399 КК), що базується на суттєвих змінах структури норми, поширення переліку кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак; уточнення тяжкості діяння за рахунок чіткого визначення саме в статті розміру заподіяної шкоди (як ознаки розмежування між основним, кваліфікованим та особливо кваліфікованим складом).

Насамкінець, щодо особливостей обґрунтування суттєвого посилення суворості відповідальності та покарання (на прикладі ст. 400-1 КК). Саме з введенням в санкцію позбавлення волі типова тяжкість діяння змінюється з проступку на нетяжкий злочин. Проглядається чіткий взаємозв'язок посилення суворості санкції із змістом диспозиції норми, визначенням саме в ній обов'язкових ознак об'єктивної сторони, конкретизацією видів кримінально-протиправної поведінки. Тож практично єдиним аргументом на користь посилення суворості санкції (навіть зважаючи на зарубіжний досвід) є посилення на доцільність змін ознак об'єктивної сторони, що має суттєво підвищити суспільну небезпечність діяння. Як на наш погляд, аргументація має бути посилена і охоплювати комплексний аналіз саме з цих позицій результатів дослідження і інших елементів складу розглядуваного кримінального правопорушення (зокрема суб'єктивних ознак).

Висновки. На підставі дослідження доктрини права, сучасних наукових положень щодо значення спеціальних норм, які мають об'єктом посягання порядок відправлення правосуддя; тлумачення оціночних понять та категорій, які застосовуються у розглядуваних кримінально-правових нормах; доцільного визначення видів та термінів покарання в санкціях розглядуваних норм маємо зазначити наступне.

Зважаючи на те, що в Проекті КК відтворено дещо інший підхід щодо кодифікації та змісту кримінально-правових норм, які мають виконувати охоронну функцію щодо правомірної діяльності захисника та представника особи в кримінальному судочинстві, що в підсумку позначилося на значному звуженні сфери суспільних відносин, яка має розглядатися як об'єкт спеціального кримінально-правового захисту, – науковці справедливо вважали за доцільне визначитися у своїх пошуках із шляхами подальшого реформування законодавства в цьому питанні. Однією із тенденцій сучасних досліджень є позитивне ставлення до існування спеціальних кримінально-правових норм, як відтворення особливостей вітчизняного кримінального законодавства. У виокремленні спеціальних норм за ознакою потерпілої особи (захисник,

представник особи, їх близькі родичі) вбачається відтворення реального значення для держави та суспільства правозахисної діяльності відповідних суб'єктів в сучасному правосудді. У встановленні кримінальної відповідальності за представництво в суді без повноважень – можливість забезпечення належного використання особами, які здійснюють захист та представництво, своїх процесуальних обов'язків та посилення захисту прав особи, яка отримує від них професійну правову допомогу. Відповідно надаються пропозиції щодо удосконалення структури норми, змісту основного, кваліфікованого та особливо кваліфікованого складу.

Наше дослідження доводить, що уже доволі сталими є проблеми, які стосуються питання порядку формалізації та підходів щодо тлумачення «оціночних понять», співвідношення тих категорій, які мають бути визначені в законодавстві, а які використовуватимуться лише у теорії кримінального права. Складовою цієї проблеми є питання щодо доцільної кількості оціночних питань, які не мають аутентичного тлумачення і віддаються на розсуд суду; щодо конкретних ознак тих оціночних понять, які мають бути складовою описової частини диспозиції основного складу кримінально-правової норми; щодо підвищення кількості та значення Приміток до конкретної кримінально-правової норми, в якій розкриватиметься зміст поняття тощо.

Сутнісні розбіжності спостерігаються в підходах щодо напрямків реформування кримінального законодавства в частині підвищення дієвості санкції. На тлі загальновизнаної наукової позиції необхідності посилення суворості кримінальної відповідальності за розглядувані діяння, в підсумку одні пропозиції зводилися до збереження типової тяжкості діяння, яка підтверджується змістом чинної санкції основного складу. Такий висновок базується на тому, що реформування в більшості випадків мало стосуватися лише альтернативних видів покарання, не пов'язаних із ізоляцією особи від суспільства. Інші пропозиції містили обґрунтування суттєвого посилення суворості відповідальності та покарання за рахунок введення в санкцію позбавлення волі, що змінювало типову тяжкість діяння з проступку на нетяжкий злочин. Насамкінець, окремі пропозиції щодо зміни санкції основного та кваліфікованого складу маємо розглядати як приклад пом'якшення кримінальної відповідальності та покарання, що базується на суттєвих змінах структури норми, поширення переліку кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак; уточнення тяжкості діяння за рахунок чіткого визначення саме в статті розміру заподіяної шкоди (як ознаки розмежування між основним, кваліфікованим та особливо кваліфікованим складом).

Список використаних джерел:

1. Булгакова О. Д. Кримінальна відповідальність за представництво в суді без повноважень (ст. 400-1): дисертація на здобуття наук. ступ. доктора філософії за спец. 081 «Право». Київ: НАВСУ, 2024 р., 218 с.
2. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. на 01 вересня 2025 р.: К.: ПОЛИВОДА А.В., 2025. 324, С. 276–277.
3. Любченко Т.С Кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи: дисертація на здобуття наук. ступ. доктора філософії за спец. 081 «Право». Київ: НАВСУ, 2025 р., 232 с.
4. Меркулова В.О. Адвокатура та адвокатська діяльність в Україні: сучасні тенденції доктрини права. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 9, С. 116–125 <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-9>
5. Меркулова В.О., Гритенко О.А. Межі та зміст структурних складових поняття «правомірна діяльність» захисника чи представника по наданню правової допомоги: теоретико-правові аспекти реалізації положень ст. 397 КК України.

Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 9. С. 323–326. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/79>

6. Меркулова В.О. Гритенко О.А. Правомірна діяльність захисника чи представника особи з надання правової допомоги: визначення потерпілих за ст. 397 Кримінального кодексу України та співвідношення окремих понять. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 95–100. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-4-95-100>

7. Меркулова В.О. Функції адвокатури та відновне правосуддя: проблеми співвідношення. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2023. С. 96–100. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.3.16>

8. Меркулова В.О., Бабенко А.М. Правомірна адвокатська діяльність як видовий об'єкт посягання: співвідношення вітчизняного та міжнародно-правового законодавчого досвіду. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 2. 2025. С. 77–84. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2025.2.13>

9. Проект Кримінального кодексу. Контрольний текст Проекту ККУ станом на 10.01.2024 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua>2024/01/11>

10. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр.; схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>

11. Федорончук І.В. Кримінологічна характеристика та запобігання втручанню у діяльність захисника чи представника особи: дисертація на здобуття наук. ступ. доктора філософії за спец. 081 «Право». Одеса: ОДУВС, 2023, 289 с.

Дата першого надходження статті до видання: 11.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 08.05.2026